

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Bartosza Huberta Olszewskiego
Strategie życiowe osób niepełnosprawnych aktywnych na rynku pracy

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Ochockiego (promotor) oraz promotora pomocniczego – prof. ucz. dra hab. Piotra Zawady w Instytucie Nauk Socjologicznych na Wydziale Społeczno-Ekonomicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Recenzja przygotowana na zlecenie Rady Dyscypliny Naukowej Nauki Socjologiczne UKSW, przedstawione w korespondencji z dnia 18.07. 2023 roku.

Problematyka aktywności ludzi na rynku pracy jest od szeregu dekad obecna w badaniach empirycznych i piśmiennictwie naukowym z zakresu socjologii, ekonomii, polityki społecznej a także psychologii społecznej i nauk o zarządzaniu. Zagadnienie to bywa ujmowane zarówno w wymiarze kształtowania się postaw wobec pracy z odwoływaniem się do procesów socjalizacji w różnych środowiskach społecznych, zmian tych postaw z uwzględnieniem zróżnicowanych czynników modyfikujących owe postawy (czynniki kulturowe, religijne, technologiczne, ekonomiczne, polityczne oraz demograficzno-społeczne związane z cechami podmiotu postawy). Bogata literatura przedmiotu pokazuje różnorodność postaw wobec pracy we współczesnych społeczeństwach podlegających dynamicznym i wielowymiarowym procesom zmian, zróżnicowanie sytuacji różnych kategorii społecznych na rynku pracy i uwarunkowań tej sytuacji czynnikami strukturalnymi i osobowościowymi. Jednym z istotnych zagadnień jest powiązanie postaw wobec pracy zawodowej z ogólną strategią życiową jednostek, miejscem i funkcjami pracy zawodowej w szerszych planach i celach życiowych człowieka. W ten obszerny nurt badawczy wpisuje się recenzowana dysertacja, której autor – mgr Bartosz Hubert Olszewski - aspiruje do uzyskania na jej podstawie stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne.

1. Przedmiot pracy, założenia teoretyczne, procedura i metody badawcze oraz wykorzystane źródła informacji

1.1. Przedmiot i cel

Przedmiotem recenzowanej dysertacji są strategie życiowe osób niepełnosprawnych, które są aktywne zawodowo. Cecha niepełnosprawności osób jest kluczowa w całej pracy doktorskiej. Z szerokiego spektrum dysfunkcji zdrowotnych jakie są udziałem wielu ludzi i

powodują ich niepełną sprawność w życiu prywatnym i zawodowym, Doktorant wybrał szeroko rozumiane „zaburzenia psychiczne” nie precyzując bliżej o jaką jednostkę chorobową chodzi (zgodnie z obowiązującą urzędniczą nomenklaturą medyczną). Lektura pracy przekonuje jednak, że Autor chciał przede wszystkim ukazać jak aktywność zawodowa z jej ważnymi dla jednostki atrybutami finansowymi, statusowymi, stratyfikacyjnymi, świadomościowymi i tożsamościowymi może konstytuować strategie życiowe osób doświadczających niepełnosprawności w zakresie zdrowia psychicznego – „osób z rozpoznanymi zaburzeniami psychicznymi” – takiego określenia używa najczęściej w dysertacji. Praca ma charakter eksploracyjny i jak napisał we *Wstępie* Doktorant „jest próbą odpowiedzi na pytania: w jaki sposób osoby z niepełnosprawnością (z zaburzeniami psychicznymi) formułują swoje strategie życiowe, w jaki sposób postrzegają własną osobę oraz jakie przejawiają postawy w stosunku do pracy zawodowej. Celami uzupełniającymi pracy jest przedstawienie jakie znaczenie ma praca zawodowa w życiu osób z zaburzeniami psychicznymi, jak motywują potrzebę bycia aktywnym na rynku pracy oraz jak postrzegają oni swoje uczestnictwo w życiu społecznym i zawodowym. Celem aplikacyjnym pracy jest wypracowanie i opisanie nowych instrumentów aktywnej polityki rynku pracy w zatrudnianiu osób z zaburzeniami psychicznymi.” (s. 10 -11).

Zasygnalizowany we *Wstępie* problem badawczy, jego przedmiot i cele zostały doprecyzowane w rozdziale czwartym dysertacji. „Problem badawczy dotyczy pytania o sposoby formułowania strategii życiowych przez osoby z niepełnosprawnością. Bezpośrednio związane jest to z pytaniem o aspiracje i motywacje tych osób. W ujęciu praktycznym pytanie można byłoby sformułować tak, aby zrozumieć w jaki sposób osoby z niepełnosprawnością dysponując określonymi zasobami planują swoją aktywność na rynku pracy.” (s.202). Doktorant doprecyzował również cel badania określając go jako „wskazanie w jaki sposób osoby z niepełnosprawnością formułują strategie życiowe oraz jakie strategie życiowe przyjmują w obecnej sytuacji życiowej. W tym celu odwoływano się do postrzegania własnej osoby, hierarchii wartości oraz wyborów jakich musiały osoby te dokonywać na ścieżce edukacyjno-zawodowej przyjmując założenie, że pytanie o wybory jest pytaniem o sprawstwo. Jednocześnie w badaniu uwzględniano również wpływ na ludzkie działanie środowiska zewnętrznego (otoczenia społecznego).” (s.202-203).

Zatem w sformułowanych przez Autora celach dysertacji można wyróżnić dwa powiązane ze sobą wymiary: poznawczy, który zrealizowano w sposób empiryczno-analityczny oraz wymiar aplikacyjny, który mógłby być wykorzystany w praktyce przy formułowaniu adekwatnej polityki zatrudniania osób z psychiczną niepełnosprawnością.

1.2. Założenia teoretyczne rozprawy

Jako **zaplecze teoretyczne** pracy doktorskiej mgr Bartosz H. Olszewski wybrał koncepcję brytyjskiej socjolog Margaret Scotford Archer dotyczącą człowieka rozumianego jako „podmiot relacyjny”, który funkcjonuje w rzeczywistości złożonej z wielu warstw, a każda warstwa posiada własne siły i emergentne własności. Wielowarstwowa rzeczywistość oddziałuje na człowieka (podmiot) a ten z kolei kształtuje rzeczywistość poprzez różnego rodzaju działania (sprawstwa), które nie zawsze są racjonalne i nie ograniczają się tylko do sfery społecznej, ale bywają emocjonalne, irracjonalne, wpływają z istotnych dla danego człowieka „trosk osobistych”. Doktorant streszcza koncepcję M.S. Archer prawie na 14 stronach (s. 14 - 28) odwołując się obficie (59 przypisów!) do jednej publikacji tej autorki pt. „Człowieczeństwo. Problem sprawstwa”.

Kolejne założenia teoretyczne wykorzystane w recenzowanej dysertacji związane są z pojęciem anomii społecznej oraz dewiacji. Te istotne dla podjętego przedmiotu badań pojęcia Autor omawia w rozdziale drugim odwołując się do dwóch orientacji teoretyczno-metodologicznych. Pierwsza z nich to funkcjonalizm i w jego obrębie ujęcie anomii społecznej i dewiacji z perspektywy systemu społecznego przez Roberta Kinga Mertona, To klasyczne w socjologii ujęcie Doktorant uzupełnia odwołując się do wcześniejszej koncepcji anomii sformułowanej przez Emila Durkheima. Druga orientacja teoretyczna przywołana w dysertacji to symboliczny interakcjonizm, zaś w jego obrębie koncepcja naznaczenia społecznego (zwana również w literaturze przedmiotu „stygmatyzacją”, „ etykietowaniem”) z jej głównym reprezentantem Howardem S. Beckerem. Omawiając teoretyczne ujęcia pojęć anomia społeczna i dewiacja Doktorant odwołuje się nie tylko do klasycznych opracowań, ale także do dużej ilości różnych publikacji omawiających te klasyczne ujęcia. Domyślam się, że Doktorant chciał się wykazać znajomością literatury, jednak ta nadmierna wielość cytatów nie służy przejrzystości wyводу w podrozdziałach 2.1., 2.2., 2.3. Widoczny jest również brak dbałości o chronologię w jakiej, na gruncie socjologii, pojawiały się kolejne ujęcia tych dwóch, ważnych dla niniejszej dysertacji pojęć.

Teoretyczna warstwa recenzowanej rozprawy obejmuje także zagadnienie pracy człowieka. Zostało ono obszernie omówione w dwóch podrozdziałach rozdziału pierwszego (s. 28 - 64) z perspektywy interdyscyplinarnej, w której Autor zasadnie rozpatruje pracę ludzką w aspekcie filozoficznym, ekonomicznym, socjologicznym, psychologicznym, teologicznym oraz etycznym, ilustrując poszczególne ujęcia cytatami z adekwatnej literatury przedmiotu. Natomiast znacznym deficytem cechują się podpunkty „1.4. Prawo do pracy”(s. 64-66) oraz „1.5. Rynek pracy”(s.66-70), w których Autor zupełnie pominął tak ważne z

punktu widzenia jego dysertacji zagadnienia jak prawo do pracy osób niepełnosprawnych oraz sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce. W mojej opinii jest to znaczące uchybienie w dysertacji dotyczącej osób niepełnosprawnych na rynku pracy.

Kolejnym pojęciem omówionym przez Autora w teoretycznej części rozprawy jest występujące w tytule dysertacji pojęcie „strategii życiowych”. We *Wstępie* zdefiniował je następująco: „strategia życiowa jednostki obejmuje szereg elementów, takich jak: cele, wartości, edukacja, finanse, zdrowie, sieć wsparcia społecznego, zarządzanie priorytetami, samorozwój, działania i motywacja. Każda strategia życiowa to kompleksowy plan, który pomaga skoncentrować się jednostce na tym, co najważniejsze oraz podejmować świadome decyzje dostosowane do bieżącej sytuacji osobistej i społecznej.”(s.10). Natomiast w drugim rozdziale pracy pt. „Strategie życiowe w literaturze i badaniach” (s. 71-143) znajduje się podrozdział zatytułowany „Typologie strategii życiowych” (s. 105-143) i w nim pojęcie „strategie życiowe” pojawia się dopiero na stronie 133. Jest ono otoczone jakąś bezradnością Doktoranta, który stwierdza, że „Strategia życiowa jest pojęciem najslabiej opisanym w literaturze przedmiotu” (s.133), a następnie cytuje definicję strategii życiowych autorstwa Margaret S. Archer oraz przytacza kilka typologii strategii życiowych skonstruowanych przez różnych badaczy, w tym, między innymi, z badań nad młodzieżą polską i ukraińską (Piotr Długosz) oraz z badań młodych pracowników prekaryjnych w Polsce i Niemczech (Juliusz Gardawski i Adam Mrozowicki). Zacytowanie tych typologii nie jest opatrzone żadnym komentarzem Doktoranta i sprawia wrażenie niedokończenia rozdziału. Wcześniejsza konkluzja ze s.133 o stosunkowo „słabym” opisanu w literaturze przedmiotu pojęcia „strategia życiowa” staje się bardzo wyrazista, szczególnie w porównaniu z zawartością poprzednich stron tego podrozdziału (s. 105-133) gdzie szeroko omawia takie pojęcia jak aspiracje (s.105-114 i s.128), proces socjalizacji (s.115-127), motywacje (s.129-130), potrzeby (s.131-132). Jako recenzent mam problem z odczytaniem właściwego sensu zamieszczenia w dysertacji dotyczącej „strategii życiowych” chaotycznie skonstruowanego podrozdziału „Typologie strategii życiowych”, bez podjęcia w nim jakiegokolwiek próby pokazania związków pomiędzy poszczególnymi pojęciami, które Autor w nim omawia. Przecież strategie życiowe łączą się z procesem socjalizacji, z systemem wartości jednostki, z jej aspiracjami, z systemem motywacji i z jej potrzebami. Pokazanie takich związków, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i w wymiarze społecznym byłoby cennym wkładem Doktoranta i ukazałoby jego umiejętność łączenia wpływów różnorodnych procesów społecznych na jednostkę i jej strategię życiową oraz na konstruowanie jej podmiotowości *versus* uprzedmiotowienie.

Teoretyczna część recenzowanej dysertacji to również rozdział trzeci (s.144 -197) zatytułowany „Niepełnosprawność jako problem społeczny”. Jest to ważny rozdział, bezpośrednio odnoszący się do przedmiotu dysertacji, obejmujący cztery podrozdziały: „3.1. Problemy definicyjne niepełnosprawności”, „3.2. Percepcja niepełnosprawności w społeczeństwie”, „3.3. Modele niepełnosprawności”, „3.4. Bariery rehabilitacji zawodowej jako forma wykluczenia społecznego”. Nasuwa się uwaga odnośnie do struktury tego rozdziału - aby zachować spójność narracji należałoby obecny podrozdział 3.3. umieścić jako drugi. Merytoryczna zawartość rozdziału nie budzi wątpliwości. Doktorant omawia różne sposoby definiowania niepełnosprawności, trafnie zwraca uwagę na leksykalne różnice terminów „osoba niepełnosprawna” i „osoba z niepełnosprawnością”, które mogą wywoływać odmienną reakcję społeczną. W obszernie cytowanej literaturze przedmiotu odwołuje się zarówno do opracowań socjologów, psychologów społecznych, pedagogów oraz polityków społecznych, jak i do dokumentów urzędowych sformułowanych przez polskie urzędy (GUS) i organizacje (Polski Związek Niewidomych) oraz organizacje międzynarodowe – Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Parlament Europejski. Odwołując się do dokumentów urzędowych, cytując je, mgr Bartosz Olszewski nie sięga jednak do oryginalnych tekstów, ale do cudzych opracowań (zobacz przypisy 596, 614, 615, 616, 621, 624, 625, 628, 642, 643). Natomiast przy długim cytacie z Karty Praw Osób Niepełnosprawnych z 1997 roku (s. 154-155) brakuje jakiegokolwiek przypisu, analogiczny brak informacji o źródle dotyczy „Rysunku 1.” na s. 157 (zamieszczony pod Rysunkiem zapis „Źródło: Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia” nie jest wystarczającą informacją źródłową). Trudno zaakceptować takie podstawowe błędy w sposobie omawiania i cytowania dokumentów urzędowych, zupełnie nie licujące z elementarnymi wymogami pracy naukowej.

1.3. Procedura badawcza i metoda badawcza

Empiryczną podstawą recenzowanej dysertacji są autorskie badania jakościowe, zrealizowane w celowo dobranej próbie badawczej 17 osób posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności psychicznej i równocześnie pełniących funkcję Asystentów Zdrowienia w systemie ochrony zdrowia psychicznego. Odwołując się do opisu Doktoranta głównymi kryteriami „doboru uczestników do badania jakościowego było doświadczenie kryzysu psychicznego (posiadanie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności) oraz pełnienie roli Asystenta Zdrowienia (Ex-In) w placówkach ochrony zdrowia (status na rynku pracy)”. (s. 215).

Badania jakościowe zostały zrealizowane w konwencji metodologii teorii ugruntowanej, w ostatnich latach stosunkowo popularnej w Polsce procedury badawczej, dobrze opisanej w podręcznikach metodologii badań jakościowych a rozpropagowanej 20 lat temu przez profesora Krzysztofa Koneckiego. Autor recenzowanej rozprawy doktorskiej w rozdziale czwartym pt. „Metodologiczne podstawy badań własnych” (s.198-224) dużo miejsca poświęcił opisowi metodologii teorii ugruntowanej cytując obficie zarówno jej twórców – Barney’a G. Glasera i Anselma L. Straussa, jak i podręcznik K. Koneckiego, a także niektórych badaczy odwołujących się do tej procedury we własnych badaniach empirycznych. Wśród tych licznych cytatów dotyczących podstaw teorii ugruntowanej, sposobu realizacji jakościowego badania z jej wykorzystaniem (od prekonceptualizacji poprzez gromadzenie danych empirycznych, technikę ciągłego porównywania, osiągnięcie teoretycznego nasycenia, konstruowanie kodów i kategorii analitycznych, ustalenie własności kategorii, w tym kategorii „osiowej”, aż po efekt finalny jakim jest formułowanie wniosków, a częściej hipotez) zamieścił – w różnych fragmentach rozdziału – rozproszone informacje o przebiegu badania własnego. Mamy zatem informację o doborze próby badawczej o czym napisałam wyżej, ważną informację o głównym problemie badawczym i jego prekonceptualizacji poprzez sformułowanie wstępnych pytań badawczych, następnie o metodzie badawczej i w jej ramach – narzędziu badawczym.

Odwołując się do zasad metodologii badania jakościowego Doktorant sformułował „wstępne pytania badawcze”:

- „1) w jaki sposób postrzegają własną osobę oraz jaki jest ich stosunek do pracy i rynku pracy?
- 2) w jaki sposób rozumieją strategie życiowe oraz godną pracę?
- 3) czym dla nich jest praca?
- 4) w jaki sposób motywują potrzebę bycia aktywnym w życiu społecznym i zawodowym?
- 5) w jaki sposób postrzegają swoje uczestnictwo w życiu społecznym oraz zawodowym?
- 6) jakich ważnych wyborów musiały dokonywać w trakcie swojej ścieżki edukacyjno-zawodowej?
- 7) jakimi zasobami dysponowały w życiu?
- 8) jakie jest ich doświadczenie pracy?” (s. 202)

Moje zastrzeżenie budzi mało precyzyjna forma przytoczonych wstępnych pytań badawczych, w której brak odniesienia do osób niepełnosprawnych. Mamy tu natomiast wyraźnie określone co jest przedmiotem każdego pytania badawczego i wskazanie na osiowe kategorie, które będą wykorzystane w analizie i interpretacji materiału empirycznego. Tymi kategoriami są: „postrzeżenie własnej osoby, posiadane zasoby, warunki działania, hierarchia

wartości, praca zawodowa, godna praca, aspiracje życiowe, motywacje oraz bariery i doświadczenie pracy (...).” (s.203).

Jako metodę badawczą Doktorant wybrał indywidualne wywiady pogłębione (IDI), w których narzędziem badawczym był scenariusz wywiadu zawierający pięć rozbudowanych modułów pytań. Ich charakterystykę oraz sformułowania poszczególnych pytań zamieszczono na s.209-211. Zwróciłabym uwagę na przemyślaną sekwencję kolejnych modułów, trafne powiązanie treści zawartych w nich pytań z kategoriami osiowymi. Zgadzam się z konkluzją Autora, że „przygotowane narzędzie odwoływało się do pojęć sprawstwa, podmiotowości, refleksyjności oraz aspiracji i motywacji życiowych, które były podstawą do formułowania strategii życiowych z uwzględnieniem wcześniejszych doświadczeń tych osób mających wpływ na ich trajektorie biograficzne.”(s. 211)

Wywiady, których średni czas trwania wynosił „1 godzinę 35 minut” (s. 222), były nagrywane za zgodą rozmówców, a następnie transkrybowane z zachowaniem reguł zapisu etnometodologicznego, „w możliwie największym stopniu odzwierciedlającym wypowiedź badanych – zapisywano pauzy, powtórzenia, wtrącenia oraz emocje.” (s.208). Z informacji Doktoranta wynika, że transkrybowany materiał empiryczny liczy „450 stron znormalizowanego tekstu” (s.222) oraz że transkrypcje były sprawdzane pod kątem ich trafności i rzetelności. Taka ocena transkrypcji wymaga od badacza dodatkowej pracy, którą należy docenić. To recenzenckie docenienie byłoby większe gdyby w dysertacji zamieszczono Aneks zawierający nie tylko narzędzie badawcze, ale również szczegółową instrukcję transkrypcji przeprowadzonych wywiadów.

Zgodnie z zasadami metodologii badań jakościowych, a szczególnie z metodologią teorii ugruntowanej, mgr Bartosz Olszewski zastosował dwa sposoby konstruowania kategorii kodowych – na podstawie przyjętych ram teoretycznych i na podstawie danych zgromadzonych w badaniu empirycznym. W procedurze kodowania i analizy materiału empirycznego Autor korzystał z komputerowego programu do analizy jakościowej danych tekstowych (ATLAS.ti). Finalnym efektem przeprowadzonych analiz jest uzyskanie 175 kodów rzeczowych i teoretycznych, które Doktorant usystematyzował grupując je w 19 „rodzin kodów poświęconych odpowiednio: 1) aspiracjom i planom; 2) diagnozie sytuacji w zakresie ochrony zdrowia psychicznego; 3) doświadczeniu pracy zawodowej; 4) edukacji; 5) funkcjonowaniu na rynku pracy; 6) funkcjonowaniu w otoczeniu społecznym; 7) funkcjonowaniu w rodzinie i pełnieniu ról rodzicielskich; 8) hierarchii wartości; 9) nowemu dyskursowi społecznemu w stosunku do osób z zaburzeniami psychicznymi; 10) pełnionym rolom społecznym; 11) postrzeganiu doświadczenia choroby; 12) postrzeganiu grupy

zawodowej Asystentów Zdrowienia; 13) procesom autostygmatyzacji i autopercepcji; 14) sprawstwu i troskom; 15) stereotypom funkcjonującym w społeczeństwie; 16) środowisku pracy; 17) uczestnictwu społecznemu; 18) wierze w życie; 19) znaczeniu procesu zdrowienia.”(s.223-224).

Z satysfakcją przyznaję, że Doktorant jest bardzo dobrze zaznajomiony z metodologią teorii ugruntowanej i potrafił ją poprawnie zastosować prowadząc własne badania empiryczne. W opisie przeprowadzonych autorskich badań zapomniał(?) czy też celowo pominął (?) informację o miejscu i okresie przeprowadzenia wywiadów jakościowych. Nie podaje również informacji o elementarnych cechach demograficzno-społecznych swoich rozmówców jak płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, długość okresu niepełnosprawności psychicznej. Jediną informacją o rozmówcach (respondentach) jest stwierdzenie, że „(...) badanie jakościowe zostało przeprowadzone wśród różnych grup osób z niepełnosprawnością (...) zamieszczone na stronie 202, a taka informacja jest dalece niewystarczająca.

1.4. Wyniki autorskich badań i analiz

Ostatni rozdział recenzowanej dysertacji zatytułowany *W labiryncie niejednoznaczności. Strategie życiowe oraz znaczenie pracy w opinii Asystentów Zdrowienia (Ex-In). Wyniki badania własnego* (s.225-327) zawiera dziewięć tematycznie zróżnicowanych zagadnień związanych z sytuacją życiową i funkcjonowaniem na rynku pracy przebadanych Asystentów Zdrowienia. Jest to niezwykle ważna część pracy doktorskiej, stanowi jej kwintesencję. Odwołując się do wiedzy socjologicznej i psychologicznej, do reguł funkcjonowania rynku pracy w Polsce i występujących na nim luk prawnych, i barier utrudniających a często uniemożliwiających aktywność zawodową osób niepełnosprawnych, a przede wszystkim do wyników badań własnych, Doktorant przedstawia w sposób monograficzny funkcjonowanie Asystentów Zdrowienia tak w życiu prywatnym, jak i na rynku pracy. W kolejnych częściach tego ponad stustronicowego rozdziału ukazuje doświadczenia związane z ich rolą zawodową (w tym procedury rekrutacji do tego zawodu), ich opinie o funkcjonowaniu w Polsce systemu ochrony zdrowia psychicznego, ich autorefleksje nad własnym doświadczeniem choroby psychicznej i percepcją przez najbliższe środowisko rodzinne, kręgi przyjaciół, znajomych oraz szersze środowisko społeczne i opinię publiczną nasyconą stereotypami na temat osób chorych psychicznie, stereotypami bardzo często utrwalanymi, i podsycanymi przez środki masowego przekazu. Te wszystkie odcienie życia Asystenta Zdrowienia są przez Doktoranta ilustrowane obszernymi i adekwatnie dobranymi wypowiedziami zarejestrowanymi w trakcie wywiadów indywidualnych.

Bogactwo treści cytowanych wypowiedzi respondentów i ich gęstość w całym rozdziale, daje podstawę do traktowania tej części pracy jako swoistego dokumentu osobistego (w socjologicznym znaczeniu tego terminu). Nie ulega wątpliwości zarówno jego walor źródłowy, poznawczy, jak i aplikacyjny. Ten ostatni walor został przez Doktoranta szczegółowo przedstawiony w końcowym podrozdziale pt. *Nowe instrumenty aktywnej polityki pracy w zatrudnieniu osób z zaburzeniami psychicznymi* (s. 309-327). W odniesieniu do całego rozdziału zgłaszam uwagę o braku akronimów przy poszczególnych cytatach z wywiadów, bowiem obecny sposób cytowania może sprawiać błędne wrażenie, że są to fragmenty wypowiedzi tylko jednego rozmówcy.

Z opisów dostępnych w Internecie wiadomo, że Asystent Zdrowienia (Ekspert przez Doświadczenie) to nowy zawód, ściśle powiązany z opieką psychiatryczną¹. Jest to osoba, która sama przeszła kryzys, a teraz stanowi łącznik pomiędzy pacjentem a jego rodziną oraz personelem danej placówki (lekarzem, psychiatrą, psychologiem, pracownikiem socjalnym). Na kanwie niedobrej sytuacji zdrowotnej ludności w zakresie zdrowia psychicznego, negatywnie pogłębionej w czasie pandemii COVID-19 (trwającej w Polsce od 14 marca 2020 r. do 15 maja 2022 r.²) i niesprawnego systemu leczenia psychiatrycznego, ta nowa profesja Asystenta Zdrowienia może być wielce pomocna osobom zmagającym się z problemami psychicznymi, w tym z coraz częściej występującą depresją.

Przedstawione przez mgr. Bartosza Olszewskiego wyniki autorskiego badania w grupie Asystentów Zdrowienia mogą i powinny być wykorzystane nie tylko w celach poznawczych, ale również przez stosowne instytucje (np. Centra Zdrowia Psychicznego, Ministerstwo Zdrowia) do kształtowania odpowiedniego statusu prawnego i społecznego tej nowej na polskim rynku pracy profesji, a także do lepszego zrozumienia przez różnych instytucjonalnych decydentów specyfiki tego zawodu. Rekomendowałabym udostępnienie

---

¹ Jak podają źródła internetowe „Rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 9 października 2019 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie programu pilotażowego w centrach zdrowia psychicznego (na podstawie art. 48e ust. 5 ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych [Dz. U. z 2019 r. poz. 1373, z późn. zm. 2]) zarządza się, że od dnia 01.04.2020r. do osób zatrudnionych w Centrach Zdrowia Psychicznego w całej Polsce, w ramach działalności podstawowej zaliczać się będzie asystentów zdrowienia (§1 pkt 10 lit. b).” <https://czp.org.pl/asystent-zdrowienia-nowy-zawod-w-centrum-zdrowia-psychicznego> data pobrania:13.09.2023

² Od 20 marca 2020 roku do 15 maja 2022 roku, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Zdrowia obowiązywał w Polsce stan epidemii. 16 maja 2022 r. stan epidemii został zmieniony na stan zagrożenia epidemicznego. 1 lipca 2023 r. stan zagrożenia epidemicznego został odwołany. Zob. Rozp. Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze RP stanu epidemii.(Dz.U. z 2022 r. poz. 340); Rozp. Rady Ministrów z dnia 13 maja 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii (Dz.U. z 2022 r. poz. 1025); Rozp. Ministra Zdrowia z dnia 14 czerwca 2023 r. w sprawie odwołania na obszarze RP stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1118).

wyników badania w ramach Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego a także (po przeprowadzeniu korekty redakcyjnej) opublikowanie ich w profesjonalnych czasopismach – np. wydawanych przez Centra Zdrowia Psychicznego, afiliowanych w Wydawnictwie Psychiatrii i Neurologii lub czasopismach psychologicznych wydawanych zarówno na kilku uczelniach w Polsce, jak i przez różne stowarzyszenia, i fundacje koncentrujące się na zagadnieniach zdrowia psychicznego.

2. Struktura i formalna strona dysertacji

Recenzowana praca doktorska liczy 360 stron i zawiera stronę tytułową, stronę z dedykacją pracy oraz podziękowaniem, *Spis treści*, *Wstęp*, pięć rozdziałów, *Zakończenie* i *Bibliografię*. Treść dysertacji (którą w większości scharakteryzowałam w punkcie pierwszym) odpowiada tytułowi pracy. We *Wstępie* (s. 7-13) Autor pisze o znaczeniu pracy zawodowej w życiu współczesnego człowieka, sygnalizuje problemy rynku pracy, omawia kluczowe w tej dysertacji pojęcie „strategie życiowe” zwracając uwagę na desygnaty w jego zakresie. Następnie przedstawia główny przedmiot i cel pracy doktorskiej oraz omawia zawartość poszczególnych rozdziałów. W końcowej części *Wstępu* zamieszcza wykaz imion i nazwisk kilkudziesięciu autorów, z publikacji których korzystał pisząc doktorat. Taka enumeracja autorów we *Wstępie* do pracy doktorskiej jest nieznanym mi dotychczas zabiegiem i chętnie dowiem się od Doktoranta dlaczego zamieścił takie zestawienie, przecież ci autorzy są wymienieni w bibliografii zamieszczonej na końcu pracy.

Bibliografia recenzowanej dysertacji, zamieszczona na 29 stronach (s.331-360), została podzielona na cztery części: *Prace samoistne* (191 pozycji literatury), *Prace pod redakcją* (124 pozycje), *Czasopisma* (82 pozycje), *Akty prawne* (6 pozycji). Nasuwa się uwaga o niezbyt trafnych nazwach drugiej i trzeciej części bibliografii – bardziej adekwatne byłyby takie określenia jak: artykuły zamieszczone w pracach zbiorowych oraz artykuły zamieszczone w czasopismach (bo przecież *de facto* Doktorant odwołuje się do opracowania konkretnego autora, a nie do całego czasopisma, w którym ten artykuł opublikowano). W sumie *Bibliografia* obejmuje 403 pozycje literatury przedmiotu z zakresu socjologii, polityki społecznej, psychologii oraz niektóre z zakresu pedagogiki i ekonomii. Większość cytowanych pozycji to prace polskojęzyczne, w tym również przetłumaczone na język polski publikacje autorów anglojęzycznych.

Merytoryczna część pracy obejmuje – jak już wyżej napisałam – pięć rozdziałów, z których trzy pierwsze mają charakter teoretyczny, kolejny to rozdział metodologiczny, zaś rozdział piąty zawiera wyniki analizy autorskich badań empirycznych. Z formalnego punktu

widzenia struktura pracy nie jest harmonijna, bowiem mamy trzy rozdziały teoretyczne o zbliżonej ilości stron (56; 72; 53), znacznie mniejszy rozdział czwarty liczący 26 stron, bardzo obszerny - 102 stronicowy - rozdział piąty oraz tylko trzystronicowe *Zakończenie*, w którym brak jest powiązania teoretycznych założeń doktoratu z wynikami przeprowadzonych badań empirycznych. Nadmiernie długi rozdział piąty powinien być podzielony na dwa rozdziały. Pozwoliłoby to usunąć nie tylko formalną dysproporcję w strukturze pracy, ale także zwiększyłyby jej walor merytoryczny oraz ułatwiłoby potencjalnemu czytelnikowi percepcję zawartych w obecnym rozdziale V treści, które, jak już napisałam w punkcie 1.4., stanowią kwintesencję całego doktoratu i przeprowadzonych przez Doktoranta jakościowych badań empirycznych.

Do formalnego aspektu doktoratu należy poprawność językowa, przejrzystość, spójność i logika wyvodu. Odnośnie do języka, to w zdecydowanej większości praca jest poprawna pod względem gramatycznym i stylistycznym. Na niektórych stronach są błędy stylistyczne i rzeczowe. Jako przykład przywołam stwierdzenie ze *Wstępu*, w którym Doktorant pisze „Postmodernistyczna jaźń człowieka (...)” (s.15), a przecież jaźń człowieka nie jest ani średniowieczna, ani oświeceniowa, ani postmodernistyczna, ale w określonych epokach historycznych (jak np. współczesność nazywana przez niektórych socjologów okresem „postmodrnizmu” czy „ponowoczesności”) charakteryzuje się nieco innymi relacjami z otoczeniem społecznym, nabywa w procesie socjalizacji nieco innych cech. Inny przykład to nieznanostwo przez Doktoranta cytowanego autora – np. na s. 199-200 napisano: „A Wyka wskazywał wówczas na konieczność (...)” a przecież Anna Wyka jest kobietą i należała go grona warszawskich socjologów, którzy już w połowie lat 80. XX wieku postulowali konieczność powrotu do badań jakościowych, mających wielką tradycję w polskiej socjologii³. Jeszcze jeden przykład wskazujący na niedbałość Doktoranta o poprawny zapis nazwiska cytowanego autora oraz chyba na jego niewiedzę o tym jakiego autora faktycznie cytuje – zobacz przypis 682 na s.171, w którym jest odwołanie do Grażyny Mokołajczyk-Lerman, zaś w tekście opatrzonym tym przypisem mgr Olszewski pisze „J. Grotowska-Lerman zauważa (...)” i popełnia błąd w nazwisku Jolanty Grotowskiej-Leder. Inny przykład dotyczący przypisów to ich brak na s.154-155 i 157 oraz brak cytowania oryginalnych dokumentów urzędowych a jedynie odwoływanie się do ich omówienia przez innych autorów - przypisy 596, 614, 615, 616, 621, 624, 625, 628,642, 643 (pisałam o tym w pkt 1. niniejszej recenzji).

---

³ Serdecznie polecam Doktorantowi przeczytanie następującej publikacji: Antoni Sułek, Krzysztof Nowak, Anna Wyka (red.) *Poza granicami socjologii ankietowej*, wydawnictwo IS UW i PTS, Warszawa 1989.

W odniesieniu do wymogów przejrzystości, spójności i logiki wyводу sformułowałam już niektóre uwagi omawiając w pkt. 1. niniejszej recenzji merytoryczny zakres pracy. Bilansując uwagi powiedziałabym, że w poszczególnych rozdziałach część podrozdziałów spełnia te wymogi – jako przykład dobrej kompozycji tekstu można wymienić interdyscyplinarny podrozdział *Kontekstowość pracy ludzkiej* (s. 38-59) oraz większość podrozdziałów w rozdziale piątym. Jednak wiele fragmentów w rozdziałach teoretycznych, a także w rozdziale metodologicznym sprawia wrażenie nieuporządkowanego wyvodu z nadmiernym cytowaniem różnych autorów przy równoczesnym deficycie autorskiego ustosunkowania się Doktoranta do - przynajmniej niektórych – koncepcji teoretycznych oraz wyników cytowanych badań empirycznych. Taki stan stosunkowo dużych partii dysertacji wskazuje na jakiś pośpiech Doktoranta (bo trudno byłoby mi uwierzyć w inne przyczyny u osoby aspirującej do naukowego stopnia doktora), zaś nadmierna ilość cytatów i odwoływanie się do różnych opracowań(w czterech rozdziałach pracy jest aż 818 przypisów) oczywiście dokumentuje zapoznanie się Doktoranta z obszerną literaturą przedmiotu ale – w niektórych częściach pracy –sprawia wrażenie nieuporządkowanych notatek. Z pewnością dysertacja zyskałaby pod względem formalnym po gruntownej redakcji wielu jej fragmentów.

3. Ogólna ocena dysertacji i wniosek końcowy

Recenzowana praca doktorska dotyczy ważnego społecznie zagadnienia jakim jest niepełnosprawność w zakresie zdrowia psychicznego. Oryginalność przeprowadzonych przez Doktoranta badań własnych, zgromadzony materiał empiryczny będący ważnym źródłem informacji o sytuacji życiowej, zdrowotnej i statusie na rynku pracy przedstawicieli nowej w Polsce profesji – Asystentów Zdrowienia oraz dobra znajomość zastosowanej metodologii badań jakościowych są niewątpliwie jej ważnymi atutami. Zawartość pracy jest adekwatna do jej tytułu, wyraźnie sformułowano problem badawczy uzasadniając jego znaczenie poznawcze i aplikacyjne, kompetentnie określono przedmiot i cele, dobrano adekwatną do problemu badawczego metodę badawczą. Z punktu widzenia naukowej pracy badawczej są to istotne umiejętności i Doktorant w niniejszej rozprawie potwierdził ich posiadanie. Natomiast powinien popracować nad sposobem konstruowania tekstów naukowych, jak również nad dokładnością i transparentnością przekazywanych informacji o przeprowadzonym badaniu - jako autorka wielu socjologicznych badań empirycznych, a także jako recenzentka tej pracy, odczuwam duży dyskomfort z powodu braku informacji dotyczącej trzech ważnych kwestii: kiedy Doktorant zrealizował pogłębione wywiady jakościowe, w jakim miejscu (gdzie) oraz jakie są podstawowe cechy demograficzno-

społeczne Asystentów Zdrowienia, z którymi te wywiady przeprowadzał. Badanie zagadnienia niepełnosprawności należy niewątpliwie do zjawisk trudnych i dlatego szczególnie ważne są okoliczności(w tym czas i miejsce) i sposób prowadzenia takich badań. Zakładam, że w trakcie obrony pracy uzyskam od Doktoranta odpowiedzi, których zabrakło w pracy doktorskiej.

Reasumując zawarte w recenzji oceny pozytywne i negatywne uwagi uznaję, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr. Bartosza Huberta Olszewskiego pt. „Strategie życiowe osób niepełnosprawnych aktywnych na rynku pracy” spełnia podstawowe kryteria pracy naukowej zawarte w Ustawie i wnioskuję o dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Elżbieta Firlit